

**ЖИВИЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ЛЮБОВІ. ДО 75-РІЧЧЯ  
НАДІЇ ОЛЕКСАНДРІВНИ ГОРЧАКОВОЇ.**

*«Нравственность учит не тому, как стать счастливым,  
а тому, как стать достойным счастья»*

Иммануил Кант



Ім'я Надії Олександрівни Горчакової, доктора медичних наук, професора кафедри фармакології НМУ імені О. О. Богомольця, лауреата Державної премії в галузі науки і техніки України широко відоме у фармакології не тільки в Україні, а й за її межами. Її глибинна інтелігентність, державність мислення, скромність і неймовірна делікатність вражають усіх, хто хоча б раз зустрівся з нею.

Кожного ранку зустрічає ця чарівна в усьому жінка-вчений свою *Alma mater*, яка подарувала їй здійснення мрії, відкрила дорогу у широкий світ науки, дала впевненість і віру в свої сили, подарувала щирих друзів і любов до життя.

«Я вдячна долі, що в житті обрала правильний професійний шлях, що мені зустрічалися талановиті, чутливі керівники, розуміючі інтелектуальні колеги», – ці слова з гордістю прозвучали від самої Надії Олександрівни під час нашої зустрічі.

Народилась Надія Олександрівна 8 березня 1941 р. в м. Харкові. Мама, Белогрудова Євгенія Павлівна, працювала інженером-економістом, керівником статистичного відділу ткацької фабрики. Батько, Горчаков Олександр Кирилович, – медик, пройшов трудовий шлях від сільського практичного лікаря (12 років працював) до доцента кафедри хірургії Харківського медичного інституту. Під час війни був військовим лікарем, головним хірургом одного із шпиталів Москви. Це не тільки талановитий експериментатор, відомий учений, Лауреат Державної премії України, практик-хірург від Бога, а й надзвичайно порядна та доброзичлива людина. Він любив свою роботу, своїх учнів, студентів, допомагав лікарям вступати до ординатури, аспірантури, готував їх як хірургів і науковців високого гатунку. Три його учні працюють у нашому інституті – Чекман Іван Сергійович, завідувач кафедри фармакології НМУ імені О. О. Богомольця, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАМН України, доктор медичних наук, професор, доцент П. О. Огій, доцент О. Н. Люлько. В сім'ї панували любов, мир, спокій, злагода і довіра. Маленька Надійка цікавилась всім: музикою, балетом, театром, тому й не дивно, що у свої дитячі роки вона брала участь у деяких спектаклях Харківського оперного театру – була царевичем Гвідоном у «Казці про царя Салтана», арапченням у «Піковій дамі», вітала випускників шкіл міста. Навчаючись у Київській середній школі № 94, Надія Олександрівна не покинула свого захоплення театром, та й цьому сприяли батьки, які любили і цінували мистецтво. Зустрічі вдома за чашкою чаю з відомими письменниками як Ю. Збанацький, М. Стельмах, А. Шиян, Н. Ужвій назавжди залишились у її серці як спомин про магічну силу мистецтва, про силу і красу українського слова нашого народу. Адже за висловленням українського педагога В. Сухомлинського («Листи до сина») «най-

головнішим засобом самовиховання душі є краса в широкому розумінні цього слова, виховання вразливої душі, чуйного делікатного серця», яким і було серце Н. О. Горчакової. І як відповідь цьому – її лекції, практичні заняття, конференції, семінари – це співпраця, співтворчість, спільне мислення, партнерство, у межах якого науковці, студенти за завданням або самостійно можуть висловити власну думку, свої судження, або сформулювати свою гіпотезу. Відмінно закінчивши школу, Надія вже вибрала собі життєвий шлях – вступає до Київського медичного інституту на фармацевтичний факультет, щоби вивчившись, знайти цілющі серцево-судинні ліки та вилікувати рідну і дорогу людину, батька, який страждав ішемічною хворобою серця. Її працелюбність ніколи не підводить: навчаючись відмінно, відвідує англійський спецкурс по фармакології, організовує КВН, девізом якого стало висловлювання: «*Per pharmacologia ad astra*». Вона один із активних студентських гуртківців-фармакологів спочатку під керівництвом асистента В. А. Крементуло, а надалі професора Н. М. Дмитрієвої.

У 1964 р. відмінно закінчивши інститут, вона одержує рекомендацію на науку. Її мрія поступово стає реальністю, темою кандидатської дисертації є «Вплив серцевих глікозидів на сумарний і фракційний вміст білків міокарда», яку вона виконувала під керівництвом О. І. Черкеса й успішно захистила в 1967 р. Нею було встановлено, що серцеві глікозиди в умовах серцевої недостатності та гемічної гіпоксії відновлюють фракційний склад скоротливих білків міокарда, передусім актоміозину, що опосередковано свідчить про безпосередній вплив серцевих глікозидів на скоротливі білки. Через кілька років це визначив грузинський учений Н. В. Карсанов. Окрім того, Н. О. Горчакова довела нормалізуючий ефект серцевих глікозидів у разі серцевої патології на вміст саркоплазматичних білків, рівень яких показує здатність глікозидів впливати на провідну систему міокарда. У подальших наукових роботах Надія Олександрівна підтвердила можливість глікозидів за серцевої недостатності та гемічної гіпоксії відновлювати вміст нуклеїнових кислот.

У 80-х роках Надія Олександрівна працює над докторською дисертацією під керівництвом член-кореспондента НАН України, член-кореспондента НАМН України, доктора медичних наук, професора Івана Сергійовича Чекмана, блискучого ерудита, дослідника-науковця, фармаколога, який продовжував розвивати науковий напрям свого вчителя академіка О. І. Черкеса – біохімічну фармакологію.

Експериментальну частину дисертації було виконано в Київському медичному інституті, інституті кардіології імені М. Д. Стражеско, фізико-хімічному НДІ.

Чесна, самовіддана дослідниця, мужня, цілеспрямована й послідовна особистість, здавна одержима ідеєю, справжній науковець, причому її наукова діяльність завжди органічно поєднувалась із духовним покликанням до громадської роботи, Надія Олександрівна Горчакова в 1986 р. захищає докторську дисертацію – «Фармакологічні аспекти комплексоутворення кардіотропних засобів з катіонами біометалів», яка була визнана кращою дисертацією серед фармакологів. Ця робота присвячена фізико-хімічним механізмам реалізації кардіотропного ефекту серцевих глікозидів завдяки їх комплексоутворенню з катіонами кальцію, що сприяє конформації їхніх молекул, а також з катіонами магнію, а це забезпечує взаємодію з рецептором – калій-магнієвою АТФ-азою. У подальшому Н. О. Горчакова отримала комплексні сполуки з кальцієм і магнієм, похідні глутамінової та сукцинової кислот, тобто були закладені основи створення та впровадження синтетичних комплексних сполук із біометалами. Здійснено доклінічні та клінічні випробування комплексної сполуки глутамінової кислоти з катіонами кальцію, магнію і калію з умовною назвою «Глутамакс». Визначено антигіпоксичні, кардіо- й органопротекторні властивості Глутамаксу, що мало неабияке значення для кардіологічної, терапевтичної клініки, кардіохірургії, спортивної медицини та космічних досліджень. Було також проведено клінічні до-

слідження в кардіологічних клініках та інститутах фізкультури України, Російської Федерації. Препарат Глутамакс вживали космонавти для забезпечення стабільності електролітного обміну в крові, м'язах і кістках. Досліджуючи сполуки, похідні сукцинової кислоти, Н. О. Горчакова визначила найактивнішу з них – суфан. В експерименті сполука зарекомендувала себе як м'який кардіотонік та антиаритмічний засіб. У клініці була підтверджена наявність у суфану кардіотонічних властивостей і можливість його застосування в разі гострої та хронічної серцевої недостатності, зокрема під час оперативних втручань.

Дослідження фізико-хімічних властивостей серцевих глікозидів Надія Олександрівна продовжила в напрямі з'ясування ролі процесів комплексоутворення в організмі катіонів біометалів із глікозидами. Показано, що введення серцевих глікозидів зумовляє перерозподіл концентрації вільних і зв'язаних катіонів біометалів. Константи стійкості серцевих глікозидів із катіонами магнію та кальцію визначають більшу лабільність їх біокомплексів в організмі. Завдяки ЕПР-дослідженням було показано, що, залежно від виявів терапевтичного і тканинного ефекту серцевих глікозидів, можуть формуватися різні координаційні структури глікозидів у взаємодії з біолігандами. Аналіз фазових станів біомембран саркоплазматичного ретикулуму серця кролів методом ЕПР із застосуванням спінових міток підтвердив, що глікозиди суттєво зменшують час обертальної кореляції спінової мітки в біомембрані, змінюючи її мікров'язкість. Цей факт, а також обчислені константи стійкості комплексів серцевих глікозидів із фосфатидилхоліном, свідчать про взаємодію кардіостероїдів із ліпідним компонентом біологічних мембран, що позначається на функціональних характеристиках останніх. Усе це дало змогу виділити комплекси глікозидів із біометалами як провідний чинник, що визначає їхню фармакодинаміку, а також прояснити трофічні ефекти кортикостероїдів за серцево-судинної недостатності гемодинамічного типу та гемічної гіпоксії. Підтвердилася теорія її шефа, академіка О. І. Черкеса, про трофічну дію серцевих глікозидів, який першим зустрів маленьку Надійку з пологового будинку, не відаючи, що перед ним у майбутньому буде його послідовниця і улюблена учениця. Оце і судьбоносна хвилина життєвої долі! Подальші дослідження похідних сукцинової кислоти було пов'язано з визначенням кардіо- та органопротекторних властивостей похідного сукцинової кислоти – яктону.

Чітка аргументація, вивіреність своїх досліджень, широка джерельна база, видатний хист до аналізу і синтезу, дохідливість викладу матеріалу, розрахованого не тільки на фахівців, а й на широке коло читачів, умінні подивитись на сьогоднішній день під новим, часом несподіваним кутом зору, а відтак зробити концептуальне відкриття – ось що забезпечило доскіпливому досліднику, Надії Олександрівні, оригінальний внесок у розвиток фармакології.

На кафедрі фармакології, яку очолює більше сорока років Чекман Іван Сергійович, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАМН України, доктор медичних наук, професор, людина величезної сили і таланту мислення, людина сьогоднішнього розвитку нанотехнологій у фармакології, досліджували квантово-фармакологічні й антиоксидантні властивості нікотинаміду і встановили, що цей метаболічний препарат значно зменшує токсичність антрациклінового антибіотика доксорубіцину. Результати цих досліджень були висвітлені в монографії «Нікотинамід» (2008 р.), співавторами якої є професор Н. О. Горчакова, доцент О. О. Нагорна, кандидат фармацевтичних наук Т. Ю. Небесна. В зв'язку з тим, що співробітники кафедри фармакології досліджують вплив лікарських засобів на серцево-судинну систему, Н. О. Горчакова була співавтором монографій «Сердечные гликозиды» (1982 р.), «Индивидуальная чувствительность организма до лекарств» (1991 р.), «Фармакодинамика и пути поиска кардиотонических лекарственных средств» (1999 р.).

Спільно з членом-кореспондентом Російської академії медичних наук, професором, завідувачем кафедри фармакології Кубанської медичної академії (Краснодар) Павлом Олександровичем Галенком-Ярошевським, член-кореспондентом НАН України, член-кореспондентом НАМН України, доктором медичних наук, професором, завідувачем кафедри фармакології Чекманом Іваном Сергійовичем та професором Н. О. Горчаковою була підготовлена та видана 2001 р. монографія «Очерки фармакологии средств метаболической терапии». У ній викладено сучасні уявлення про біохімічні, фізіологічні, фізико-хімічні, молекулярні механізми дії, застосування в клінічній практиці метаболічних препаратів. Описано основні принципи метаболічної фармакотерапії, проаналізовано порушення енергетичного та пластичного (білкового) обмінів за різних патологічних станів, показання до застосування субстратів і регуляторів метаболізму – ендогенних адаптогенів. Далі світ фармакології побачив у видавництві «Кардиопротекторы» (2005 р.), «Метаболітотропні препарати» (2007 р.), а також «Метаболитные и метаболитотропные препараты в системе кардио- и органопротекции» (2009 р.), співавтором яких була і Горчакова Н. О. Роботи в галузі нанотехнологій сприяли її участі в монографії «Нанонаука, нанобіологія, нанофармація» (2012 р.). Разом зі співробітниками Інституту геронтології Надія Олександрівна була співавтором монографії «Спіруліна та здоров'я» (2000 р.), зі співробітниками Державного експертного центру – співавтором монографії «Нестероїдні протизапальні препарати: ефективність, доступність, прийнятність для пацієнта» (2011 р.), а зі співробітниками Запорізького державного медичного університету – «Нейропротекция и нейропластичность» (2015 р.). Певний цикл досліджень був виконаний Н. О. Горчаковою спільно з колегами Національного університету фізичного виховання та спорту України, внаслідок чого були видані такі книги з її участю: «Допинг и эргогенные средства в спорте» (2003 р.), «Спортивная фармакология и диетология» (2008 р.), «Фармакология спорта» (2010 р.), «Медико-биологическое обеспечение подготовки хоккеистов» (2013 р.).

Н. О. Горчакова брала участь в роботі над кількома підручниками фармакології. У 2011 р. підручник «Фармакологія» побачила світ у видавництві «Нова книга». Якщо перше видання підручника мало обсяг 456 сторінок, то третє містило 794 сторінки. У зв'язку з необхідністю викладання фармакології російськомовним студентам вирішили видати даний підручник і російською мовою. Він з'явився друком у цьому самому видавництві в 2013 році. В усіх підручниках приймала саму активну участь Н. О. Горчакова. Вона була співавтором «Справочник по клинической фармакологии и фармакотерапии» (1986 р.), «Термины в фармакологии и фармации» (1989 р.). Опануванню фармакології допомагають посібники, в написанні яких Н. О. Горчакова приймала активну участь. Це «Фармакология» (1993 р.), «Экспериментальная и клиническая фармакология» (1995 р.), «Фармакологія і клінічна фармакологія» (2007 р.), «Побічні реакції серцево-судинної системи» (2010 р.), «Фармакологія, посібник для самостійної роботи студентів фармацевтичного факультету» (2010 р.), «Pharmacology» (2008 р.), «Общая рецептура» (Кишинев, 2008 р.), «Острые отравления лекарственными препаратами: диагностика, меры неотложной помощи» (2013 р.), «Практикум по фармакологии для студентов медицинского факультета» (2014 р.).

Н. О. Горчакова співавтор методичних рекомендацій Державного експертного центру МОЗ України, співавтор 4 методичних рекомендацій по доклінічному вивченню кардіотоніків, антиангінальних, антигіпертензивних, гіполіпідемічних препаратів в збірнику «Доклинические исследования лекарственных средств, методические рекомендации» (2002 р.). Крім того, вона член Державного експертного центру МОЗ України та співавтор методичних рекомендацій по доклінічному дослідженню лікарських засобів в окремих виданнях: «Методи кардіопротекторної дії лікарських

засобів у фармакологічному експерименті» (2005 р.), «Доклинические изучение специфической активности потенциальных нейропротективных препаратов» (2010 р.), «Доклинические изучение специфической активности эндотелиопротекторных препаратов» (2014 р.), «Доклінчне вивчення специфічної активності потенційних лікарських засобів первинної та вторинної нейропротекції» (2016 р.). Н. О. Горчакова є співавтором більше 60 патентів та більше 1 000 друкованих робіт.

Надія Олександрівна захоплюється архітектурою старовинних міст, любить життя, любить свою родину, своїх доньок, онуків. І буває та хвилинка радості, коли за родинним столом збираються всі, коли мама-бабуся Надя готує найкращий у світі український борщ, коли ніжно, тепло і задушевно лунають експромтом написані кожному мамині вірші, коли спокійно ллється українська пісня, тоді це для родини справжнє свято – мама-бабуся дома! Її душа, за висловленням Родіона Щедріна, наповнена музикою, живописом, театром, книгами і дорогими та люблячими людьми. В її серці назавжди залишаться люди, хто був поруч із нею в дні її становлення, в радості, в скорботі. Вона уміє захопити співрозмовника поставленим завданням, оцінювати творчі можливості особистості. Вміла організаторка, наставниця для багатьох, вчитель і просто чудова Людина, яка цінує життя і любить свою роботу. То ж творчого довголіття Вам, вельмишановна Надіє Олександрівна! Хай життя приносить Вам радість, щастя і насолоду!

*Вам, шановна Надія Олександрівна!  
Я зичу любові, без неї життя не буває,  
Я зичу здоров'я, хай силу й наснагу в життя добавляє!  
Хай лише спокій в хату завітає,  
Родинний затишок посяде у кутку.  
Господь Вам довгі роки посилає,  
На Вашому життєвому шляху!*

*Мисник О. Ф., доцент, НМУ імені О. О. Богомольця*